

אי ירוק במדבר

רבים משטחי המדבר אינם נושאים צומח כלל וכלל, על כן צמח במדבר מרשים ומושך יותר תשומת לב - במיוחד כתם צומח גדול וסבוך כמו זה המופיע במלחת סדום. סיור בעקבות הצומח במלחה הגדולה ביותר

כתבה וצילמה: נטע אור

המים מהאדמה הלחה עולים בכוח הנימיות (במרווחים הדקיקים שבין חלקיקי הקרקע). שמש המדבר היוקדת מאדה אותם מפני השטח, והמלחים נותרים כקרום פריך על פני האדמה ובשכבתה העליונה. באין די מי גשם השוטפים ומדיחים את המלחים, הם הולכים ומצטברים והקרקע נמלחת יותר ויותר. עם נביעות המים המליחים, הפזורות בשטח, היכן שמפלט מי התהום פוגש את פני הקרקע, נוצרה מלחה משופעת במים ובמלחים, המחזיקה צומח צפוף ומיוחד. בכיכר דרכי עפר רבות, הן של מפעלי סדום והן של החקלאים. אנו נסייר בשולי המלחה שנותרה כשמורה בעזרת ההנחיות מהראל בן-שחר, הפקח האזורי של רשות הטבע והגנים, שחשף בפניי את שיש למקום להציע. לפני הכול, חשוב שתדעו שיש כאן אזורים מגודרים החשודים במיקוש, כי ייתכן שנגרפו אליהם מוקשי נעל בשיטפונות, כאשר הנחלים שהזכרנו חצו בדרכם כמה אזורי מיקוש ישנים. אין לעבור גדרות אלה. בדרכים ובשאר השטח הכול בטוח.

איך מגיעים?

מכביש 90 נפנה מזרחה לעבר יישובי הכיכר (כביש 2499). ממש פה בצומת אנו עוברים בנקודה משמעותית לסיפור שלנו. לכאן מתנקזים שלושת הנחלים, ציון, תמר, פרס, ואנו עוברים בתחום פשט ההצפה שלהם. בימי גשם בדרום מדבר יהודה או בנגב, אפשר לחזות פה בשיטפון שיחסום את כביש הכניסה ליישובים (במקרה של שיטפון אין לחצות את הכביש ויש להישמע להוראות אנשי הביטחון בשטח) -

מלחת סדום. מבט מהסוללה הגובלת במפעלי ים המלח, על רקע הר סדום

בעבר הגיאולוגי המאוחר והצטמצמה לים המלח של היום. המלחה נוצרה כאן, באגן שאינו מנוקז כל צרכו ושנוצר בו מפלט גבוה של מי תהום. באגן של מלחת הכיכר נאספים מי שיטפונות של שלושה נחלים - נחל ציון, נחל תמר ונחל פרס (בעבר, טרם הקמת מפעלי סדום, שטף לכאן גם נחל הערבה). מדי חורף מוצף האגן במי שיטפונות, הסוחפים איתם מלחים רבים מקרקעות המדבר. המים בחלקם מתאדים ומותירים את המלחים בקרקע, וברובם מחלחלים לאט לאט לקרקע ויוצרים בתוכה מפלט גבוה מאוד של מי תהום.

כתם ירוק של צומח בלב המדבר הוא תופעה מסקרנת - מה פתאום כאן? איך נוצר פה סבך כזה? אילו צמחים מרכיבים אותו? תצורות צומח כאלה מתקיימות במדבר שלנו באזורי המלחות הלחות (הידרומורפיות), שמלחת סדום היא הגדולה שבהן, אך שהיא הולכת ומצטמקת עקב הרחבת בריכות האידוי של מפעלי ים המלח הנוגסות בה מצפון, והרחבת חלקות החקלאות של היישובים מדרום-מזרח. מלחה זו יושבת בכיכר סדום, שברובה הגדול היא שטח שממנו נסוגה ימת הלשון

תעלת הניקוז הראשית - מושכת מים כל השנה ומנקזת אותם לאפיק של נחל הערבה

מלחת סדום - נביעה, קרומי מלח וחיגור הצומח

אוכס חד ביתי - העץ השולט במלחה ומקנה לה את הגוון הירוק הכהה, ושנהבית הרוזמרין על ענפיה הבהירים

בסוף הסיור נתעכב במקום. ניסע בכיוון דרום-מזרח ונשים לב שהכביש עובר בדיוק בגבול הטבעי שבין המלחה הלחה לבין רצועת תצורת חוואר הלשון המבוותר והיבש. ואכן, הכביש הזה יושב על תשתית דרך עתיקה. כאן נפגשו הדרך מממשית, שעברה במעלה פרס הקדום, והדרך מכיוון הר סדום, ומכאן המשיכו וחברו לדרך המלך בצד הירדני. כעבור כשישה קילומטרים נעבור בשער הכניסה ליישובי הכיכר (השער בדרך כלל סגור ואם אין שומר בכניסה יש להתקשר למספר הטלפון המופיע על גבי השער) עד לכיכר הגדולה, שם נפנה שמאלה ולאחר 100 מטר נפנה שוב שמאלה בכביש העוקף את היישובים ובסמוך לשטחי החקלאות. כאן מגדלים ירקות קיץ בחורף, כי זהו היתרון של האזור. החקלאים מתמודדים כאן עם קשיים לא פשוטים של גידול בעונה קצרה בלבד ובתנאי מליחות של מים וקרקע, אשר גורעים מכמויות היבולים אך משביחים את טעמיהם. הגידולים הבולטים הם: פלפל, עגבנייה, חציל, מלון, תבלינים וכמובן תמרים. משמאל לכביש משתרעת שמורת המלחה. כאן נתחיל את הסיור הרכוב בשטח.

גבישי מלח נוצצים בשמש

במבט ראשון אפשר להבחין, במקומות הפחות מופרעים, בתופעה של תצורות הצומח המאפיינות מלחה ומכונות חיגור צומח. מלחה קלאסית מתפתחת סביב מרכז או סביב מרכזים אחדים מלוחים ביותר, שלמרות הלחות הגבוהה שבהם לא צומחים בהם צמחים - אלה נקראים אזורים סטריליים. קל להבין זאת כאשר רואים את המעגלים הקונצנטריים (המקיפים זה את זה ולהם מרכז משותף) של קרומי המלח על פני הקרקע - גבישי מלח לבנים הנוצצים בשמש. אפשר לקחת באצבע ולטעום. נמצא שהטעם אינו מלוח כשל נתרן-כלורי שעולה על שולחננו, כי אלה מלחי אשלגן ומגנזיום ושאר מינרלים, וטעמם מר.

הגה מצוי - פרחים פרפרניים אדומים ויפים

סביב מרכז כזה עולים צמחים שאינם נפגעים ממליחות (להבדיל מצמחי החקלאות הרגישים), ואף זקוקים למליחות, ברמות שונות, כדי לנבט ולצמוח. אלה נקראים: הלופיטים (הלו - מלח; פיט - צמח). בתנאים הקשים האלו אין להלופיטים "הגיבורים" מתחרים והם יכולים למלא בצפיפות את בית הגידול הקשה הזה (אפשר להבחין כי רוב השטח מגודר ומשולט כשטח החשוד במיקוש, על כן אין לעבור לשטחים אלו ואין לחצות את הגדרות המוצבות בשטח).

לגלות את הצומח במלחה

הצמח שגדל סמוך ביותר למרכז הסטרילי הוא בן-מלח מכחיל - שיח נמוך, בעל ענפים בשרניים פרוקים, ירוק כל השנה ומשגשג דווקא בקיץ - שהרי מים אינם חסרים לו ומלח אינו מרתיע אותו, אלא מעודד את צמיחתו. הוא מהווה את החגורה המהודקת ביתר למרכז המלוח. בחגורה הבאה נראה **אשל מרובע** (לפרחו ארבעה עלי כותרת וארבעה אבקנים) ואוכם חד-ביתי, שמגיע לממדי עץ השולט במלחה הזאת ומקנה לה את הגוון הירוק כהה. הלאה בסדר החיגור, נפגוש באשל היאור (הנפוץ ביותר בין מיני האשל), ובשיחים מסועפים של שנהבית הרוזמרין, שלענפיהם הבהירים גוון וברק השנהב. עם השנהבית נמצא אוכם שיחני שענפיו הצעירים אדמדמים. בשוליים היבשים עוד יותר נמצא שיחים גדולים דלילי ענפים של ימלוח פגום, שעליהם דמויי מרית פגומה מעט בראשה. ושיחי מלוח קיפח שגוון עליהם, הרחבים יחסית, ירוק אפור, והם אכילים, וטעמם המלוח נעים לחיך. בינות לשיחים נוכל למצוא בני-שיח קוצניים מאוד, העונים לשם הגה מצוי, שאם נתפוס אותם בזמן פריחתם נגלה פרחים פרפרניים אדומים ויפים. את צמחי ינבוט השדה, הנפוץ בקרקעות הכבדות בכל עמקי הארץ, נפגוש כאן בתלוליות היבשות בשולי המליחה. לינבוט מערכת שורשים וקני שורש עמוקה ומסועפת מאוד, ויש שקבוצות שלמות של ינבוטים מהווים,

מכלאות הגמלים בין צוקי החוואר - פסלים שיצר הטבע

סלבדורה פרסית בבתרונות החוואר

מעין נסתר, מטע תמרים ומכלאות גמלים

הירדן, ותגלו שאכן יש לו שתיים-שלוש צורות עלים. וממילא צפצפה וערבה הן בנות משפחה אחת. החורשה הטבעית הזאת מתקיימת על המים המליחים קלות של עין תמר.

ממטע התמרים נמשיך בנסיעה לתחנה האחרונה - ממש לפני הצומת הראשי עם כביש 90. כאן כדאי לפנות ולנסוע בדרך העפר שמאלה, ולהמיר את ארץ המלחה הירוקה בארץ החווארים הלבנה. הלב ימשוך אותנו לכתם ירוק בולט על רקע החוואר הלבן. ניגש ונגלה כי אלה עצי סלכדורה פרסית - עץ בעל נוף כדורי צפוף מאוד, שענפיו ההיקפיים יורדים כלפי מטה ומכסים את רגליו, כשמלה ארוכת שובל. הסלכדורה נפוצה בסוואנות של אפריקה ונדירה אצלנו, מגיעה "בטפטוף" דרך בקע הערבה ומצפינה עד דרום בקעת הירדן. בנאת עין גדי העץ מצוי מאוד (באזור זה יש להימנע מירידה רגלית אל מעבר לדרכי העפר הכבושות, בשל שטחים החשודים במיקוש).

לסיום כדאי לפנות בדרך עוד קצת שמאלה (ברגל או ברכב), לחצות את נחל תמר ולהיכנס ימינה אל ה"אולמות" בין צוקי החוואר, וליהנות מהפסלים שיצר כאן הטבע. אנשי הכיכר קוראים למקום מכלאות הגמלים.

בקירות החוואר תוכלו לגלות שכבות דקיקות כעין דפי ספר, המשקפות את המשקעים העונתיים שהורבדו באגם הלשון שהשתרע מהכנרת ועד חצבה, בדרום, לפני 12 אלפי שנים.

לאחר סיבוב כולל של כ-15 קילומטר נסיעה, נחזור לכביש ונמשיך עד הכניסה האחורית של נאות הכיכר. נמשיך ישר בכביש הראשי המחבר בין היישובים ונצא שוב בשער ליד עין תמר ונשוב בכביש הכניסה לכיוון כביש 90. ועדיין לא דיברנו על שלוש נקודות עניין חביבות ששמרנו בסוד לסוף הטיול.

נביט מהרכב ימינה, נחלוף על פני קבוצת תמרים העולה בסבך קנה ואשל ואינה חדירה. התמר כידוע מסוגל להסתדר עם מים מליחים, ובתנאי שיהיה בשפע ושיהיה חם. הרי נאמר עליו: ראשו באש ורגליו במים. ניסע הלאה ונראה קבוצת תמרים קטנה, ממש סמוכה לכביש, נעצור בשוליים ונגלה כי יש פתח כניסה להיכל התמרים הזה ובתוכו בריכת מים זכים, הניזונה ממעיין קטן שאנשי הכיכר קוראים לו "המעין הנסתר". במים שטים דגיגים שהובאו על ידי אדם. פינת חמד אמיתית. עומק המים כמטר אחד.

נחזור לרכב ונמשיך הלאה עד שנראה מימין שער ודרך היורדת אל מטע התמרים הישן של נאות הכיכר. נחנה את הרכב בשער וניכנס רגלית אל המטע. זהו מטע נטוע אך אינו מושקה. התמרים מתקיימים פה על מי תהום מליחים המצויים כאן בשפע. אם חשקה נפשכם לנוח ולתלות את כינורותיכם על העצים, אתם מוזמנים לחנות בצל חורשת עצי צפצפת הפרת, שבין הבוטנאים שחקרו את צמחי המקרא, יש המזהים עץ זה עם עצי הערבה שעל נהרות בבל, בשל עליה המעורבים. ואכן עץ זה גדל על נהרות בבל ומצוי גם בגאון

בעצם, ראשי צמרת של עץ תת קרקעי גדול. הינבוט אינו נחשב צמח מליחות ומסוגל לינוק מעומק של 20 מטר ויותר מי תהום שאינם מלוחים.

בכל פינה בסביבה נראה שפע של קנה מצוי, שיודע לצמוח בכל מקום, בתנאי שיש בו די מים. נוכל לראות את קני השורש הארוכים של הקנה, הזוחלים על פני האדמה הלחה, ומעלים מהמפרקים גבעולי קנה אנכיים וגבוהים, ויוצרים חישות קנים בלתי חדירות. למען הסר ספק, לא נראה פה קנה-סוף, פשוט כי אין צמח כזה - יש קנה - ופה זהו קנה מצוי - ויש סוף מצוי שלא מצוי כאן כי אינו סובל מליחות וצומח במקווי מים מתוקים. כיום קשה לזהות במלחה הזאת תצורות חיגור צומח שלמות, שכן הסדר, בייחוד בשוליים, הופך והופרע על ידי חפירת תעלות ניקוז והרמת סוללות עפר, מעשה ידי אדם.

לשכשך רגליים במים

נמשיך בנסיעה, ובסמוך לתעלה, ליד שלט כחול שעליו רשום "גיחור", נפנה שמאלה וניסע צפונה על גבי דרך עפר כ-500 מטר, סמוך לשטחים החקלאיים ולחממות, לכיוון הסוללה הדרומית של מפעלי ים המלח. לפני שנעלה על הסוללה, נחצה את תעלת הניקוז הראשית, המושכת מים כל השנה ומנקזת אותם לאפיק של נחל הערבה, שגם הוא עבר הטיה. רוב השנה הזרימה חלשה ואין בעיה לחצות את האפיק, אולם במקרה של זרימה חזקה, אין לחצות ויש להימנע מסכנה. התעלה אוספת מים מהאגן הרווי מי שיטפונות ועשיר במעיינות קטנים הנובעים כל השנה. המים בתעלה, שנראית כנחל קטן, מליחים אך נקיים, ואפשר לרדת מהרכב לשכשך רגליים במים ולקוות לצפות בציפורים ובעלי החיים השונים הנמשכים למים (אנחנו ראינו שלושה חזירי בר שנעלמו מיד בסבך).

לאחר האתנחתא הקצרה נמשיך ונעלה על הסוללה הרחבה וניסע על גבי דרך עפר. מעניין לנסוע קצת מערבה (כקילומטר), לצפות בשטח בריכות האידוי, ובהרים

ההצפה שלו. מימין שטחי חולות טבעיים ושדות יישובי הכיכר. פה ושם בין החלקות נותרו משארי בר - מעין איים המייצגים את תפארת צומח המלחה. שווה לרדת מהרכב "להתברבר" קצת בדרכי השדות (אפשר גם לדבר עם החקלאים), להלך בין האיים הירוקים האלו ולראות מקרוב את הצמחים שהזכרנו, לזהות, לגעת ולרחרח.

המשתקפים במים השקטים, ולראות מה שנותר מהמלחה בצידה הצפוני. היכן שנבחר נסתובב מזרחה, ניסע על הסוללה עד לדרך היורדת ממנה לאורך גבול ירדן (דרך זו משמשת את סיורי הצבא, על כן יש לנסוע באטיות ובזהירות ואין לרדת לשביל הטשטוש). משמאלנו נראה את האפיק המוטה של נחל הערבה ואזור